

دوفصلنامه تخصصی پژوهش‌های نوین در آموزه‌های قرآن و سنت

سال پنجم، شماره هشتم/ پائیز و زمستان ۱۴۰۰ش - ۱۴۴۳ق صص ۲۸-۹

واکاوی مفهوم گونه و کارکرد و تعیین نسبت آن در مطالعات حدیثی

محسن قمرزاده^۱

ملیحه خدابنده لو^۲

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۸/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۹)

چکیده

روایات تفسیری به عنوان مهم‌ترین منبع فهم قرآن کریم بر مفاهیم و اصطلاحاتی استوار است، که شناخت دقیق این اصطلاحات راهگشای محقق در به کارگیری روایات در تفسیر آیات قرآن می‌باشد. یکی از این اصطلاحات، فهم ارتباط روایت با قرآن کریم است که منجر به شناخت دو مفهوم کارکرد و گونه می‌شود. کارکرد و گونه به عنوان دو واژه مهم در حوزه روایات تفسیری، تعاریفی دارند که به کارگیری تعریف صحیح و متقن، سبب کاربرد درست روایات در تفسیر می‌باشد. بر این اساس در این مقاله سعی شده به روش کتابخانه‌ای و به صورت توصیفی تحلیلی به واکاوی آثار محققان علوم قرآنی پرداخته تا با جمع‌آوری، دسته‌بندی و مقایسه تعاریف ارائه شده در باب کارکرد و گونه، به تعریفی دقیق از کارکرد و گونه دست یابد بلکه راهگشای پژوهشگران در عرصه روایات تفسیری گردد و خروج از تشتت آراء گردد. با توجه به تعاریف ارائه شده گروهی از محققان پس از مذاقه در آراء موجود به نظر می‌رسد گونه را در معنای خرد و کلان کارکرد بکار برده و گروهی دیگر گونه را در معنای خرد کارکرد. البته با توجه به تعاریف ارائه شده بعد از جمع‌بندی و ارزیابی دانسته شد گونه در معنای خرد کارکرد صحیح و علمی است.

کلید واژها: کارکرد، کارکرد خرد، کارکرد کلان، گونه شناسی، روایات تفسیری.

۱. پژوهشگر و دانش آموخته دکتری قرآن و حدیث و مدرس حوزه و دانشگاه ghamarzadehm@gmail.com

۲. دانش پژوه سطح ۴ مجتمع آموزش عالی کوثر M.kh.lu۱۳۹۵@gmail.com

۱- بیان مسأله

بی تردید هیچ کتابی در طول تاریخ اسلام به اندازه قرآن مورد توجه نبوده است. از این رو دانش علوم قرآنی نیز که موضوع آن کلام خدا است، پیشینه‌ای به قدمت قرآن دارد. صاحب نظران معتقدند علوم قرآنی سه دوره زمانی دارد، نخست دوره نقل و بیان شفاهی در قرن اول، دوره دوم تدوین علوم قرآنی بدون نام علوم قرآنی از قرن دوم تا پنجم، سوم دوره تدوین دانش‌های مربوط به علوم قرآنی از قرن سوم به بعد که علوم اصطلاحات علوم قرآنی به صورت جدی گسترش یافت، که محققان در قرن اخیر در مرحله عمق بخشی به این اصطلاحات هستند.

در واقع ماهیت و هویت هر علم متأثر از عناصر معرفتی آن است که در قالب اصطلاحات تبلور می‌یابد. اصطلاحات ابزار اصلی انتقال مفاهیم و اندیشه‌هاست، که هرگاه اندیشمندان بر پایه این اصطلاحات روابط نظام‌مند درون علم را کشف کنند، در انعکاس مفاهیم علمی دانش مورد نظر و دسته‌بندی آن موثر خواهد بود. پس شناخت اصطلاحات علوم قرآنی گامی راهبردی برای درک جامع از محتوای دانش و دسته‌بندی درست آن است. متخصصان این علم نیز برای شناسایی مطالب و دسته‌بندی مباحث و شناسایی مصطلحات علوم قرآنی گام‌های مؤثری برداشته‌اند.

در بخش روایات تفسیری که یکی از مباحث علوم قرآنی است مصطلحات مختلفی مانند حجیت، تعداد، استعمال واژه‌ها و... کاربرد دارد. در مبحث استعمال واژه‌ها دو واژه مهم آن، کارکرد و گونه است. از آنجا که در تفاسیر پیشینیان به مباحث نظری و اصطلاحی کارکرد و گونه پرداخته نشده و در پژوهش‌های معاصر نیز جز اشاراتی کوتاه بیان نشده است و این دو اصطلاح به درستی تعریف نشده، پس بنابر تشریحی که در بین نویسندگان به دلیل عدم تعریف صحیح و جامع از دو واژه کارکرد و گونه وجود دارد؛ که گاهی از کارکرد و گاهی از گونه و گاهی از هر دو استفاده می‌کنند؛ این مقاله در تلاش است تا برای حل تعارض بین این واژه‌ها و رسیدن به یک پختگی در استعمال، با ارائه گزارشی از کاربرد این دو واژه در بین محققان به تعریفی کامل از کارکرد و گونه و نسبت میان آن دو دست یابد. آیا نسبت بین آنها تساوی است یعنی کارکرد هم معنا با گونه است؟ یا نسبت بین آنها تباین است؟ یعنی مفهوم کارکرد در تضاد با گونه است یا مفهوم کارکرد و گونه عموم خصوص من وجه و یا عموم خصوص مطلق است؟

۲- مفهوم شناسی

واژه «روایت از ریشه روی» و در اصل به معنای سیراب شدن و خلاف عطش است. ابن فارس می‌نویسد: «روی.... ماکان خلاف العطش، ثم یصدف فی الکلام احامل ما یروی منه» (ابن فارس، بی تا: ۴۰۶) روز قبل از عرفه (نهم ذی الحجّه) را ترویبه می‌گویند، زیرا حاجیان در آن روز توشه‌ی آب بر می‌دارند. (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ۳۱۲)

روایت در اصطلاح اهل حدیث به معنای خبری است که به طریقی از ناقلان، به منقول عنه (منشأ روایت) منتهی می‌شود. (الاعلمی الحائری، ۱۴۱۳ق، ۱۱۶)

طریحی می‌نویسد: روایت خبری است که از طریق نقل ناقلی از ناقل دیگر به شخص پیامبر ﷺ، یا ائمه معصومین علیهم‌السلام برسد و دارای مراتبی چون تواتر، مستفیض و خبر واحد باشد. (طریحی، ۱۳۷۵ش، ۱۹۹)

راغب واژه‌ی تفسیر را از ریشه‌ی «فسر» یا «سفر» که مقلوب سفر است، می‌داند. معنای هر دو را کشف گفته‌اند، با این تفاوت که سفر در پرده برداری از اعیان و امور مادی استعمال می‌شود؛ نظیر «والصبح اذا اسفر» اما فسر در رفع نقاب از چهره معنای معقول به کار گرفته می‌شود. (راغب اصفهانی، بی تا: ۶۳۷) همین معنا را طریحی نیز در مجمع البحرین ذکر می‌کند. (طریحی، ۱۳۷۵: ۴۳۸)

استعمال ماده «فسر» در باب تفعیل برای رساندن مبالغه در عملیات کشف است. (راغب اصفهانی، بی تا، ص ۶۳۶) از این رو، تفسیر در جایی به کار می‌رود که فهم عبارت و کشف مراد خدای متعال به دلیل وجود پاره‌ای از ابهامات دچار اختلال شده است. بر این مبنا تفسیر را کشف معنا از لفظ مشکل تعریف کرده‌اند. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۵۵؛ فخرالدین، ۱۳۷۵ش: ۴۳۸)

تفسیر در اصطلاح تلاش مفسر برای کشف مراد خدای متعال از آیات قرآن است. (الموسوی الخوئی، ۱۳۹۴ش: ۳۹۷) البته برخی تفسیر را فقط برای حوزه‌ای از کشف می‌دانند که ابهامی بر آیه عارض شده یا عبارت مشکلی وجود داشته باشد. (ابو حیان، ۱۴۲۰ق: ۱۴) گروهی دیگر علاوه بر مطالب پیشین دفع شبهات را بر آن اضافه کرده‌اند. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰ق: ۲۰؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق: ۶)

روایات تفسیری نیز به آن دسته از روایاتی که به گونه‌ای در تبیین مفاد قرآنی و مراد و مقصود آن کمک می‌کند، گفته می‌شود. (دیاری بیدگلی، ۱۳۹۰ش: ۴۴) برخی نیز به صورت جزئی‌تر وارد بحث شده‌اند و می‌گویند که آن روایاتی که بخشی از آیه در آن مذکور باشد یا روایت ناظر به آیه-ای باشد که خود آن آیه در روایت مذکور نیست؛ اما روایت به بیان مراد خدای متعال در آن آیه پرداخته و یا زمینه فهم آن را فراهم ساخته است، روایات تفسیری است. (مهریزی، ۱۳۸۹ش: ۶)

واژه کارکرد از ریشه لاتین function به معنای انجام یک وظیفه است. اصطلاح (کارکرد function) همانند سایر مفاهیم علوم اجتماعی از معنای واحد و روشنی برخوردار نیست و در زمینه‌های مختلف معانی مختلفی دارد. در تبیین امور معمولاً کارکرد به معنی نقش یا اثری است که هر پدیده در زنجیره پدیده‌هایی که با آنها مرتبط است باقی می‌گذارد.

کارکرد به معنای وظیفه، معلول، عمل، فایده، انگیزه، غایت، نیت، نیاز، نتیجه و حاصل نیز به کاررفته است. در حوزه روایات تفسیری، مقصود از کارکرد، ایفای نوع نقشی است که روایت نسبت به آیه یا کل قرآن دارد، به عبارتی کارکرد ارتباط عام و کلان روایات نسبت به قرآن است. (مقتدایی، ۱۳۹۱ش: ۲۸) با توجه به مطالب گفته شده دو نوع کارکرد برای روایات تفسیری متصور است. اول آنکه کارکرد روایات تفسیری نسبت به آیه، به صورت خاص. یعنی اینکه روایت چه وجهی از آیه را تفسیر می‌کند؟ و چه نقشی در روشن شدن مفاد آیه دارد؟ این بخش را برخی از متخصصین در آثار خود به این شکل و مراد مطرح کرده‌اند هرچند که به صراحت بیان نکرده باشند. (رستم نژاد، ۱۳۹۱ش: ۱۱۱؛ دیاری، ۱۳۹۰ش: ۴۴) دوم اینکه کارکرد کلان روایات تفسیری ناظر به کل قرآن چیست؟ آیا مانند علامه طباطبائی این روایات در حوزه تفسیر صرفاً مؤیدند و در حوزه احکام و قصص مکمل به شمار می‌آیند؟ و یا مثل دیدگاه اخباریون استقلال تام دارند؟ این نوع کارکرد در کلام بزرگانی چون علامه طباطبائی و آیت الله معرفت وجود دارد. (قمرزاده، ۱۳۹۶ش: ۱۸)

واژه گونه در لغت به معنای (ن) [په] (ا) ۱. رنگ، نوع ۲. رخ، سیما ۳. قسمت گوشتی زیر چشم‌ها و کنار بینی و دهان، لُب ۴. همانند چیزی مانند: پیامبر— گونه، آمده است. (فرهنگ فارسی معین)

آنچه در دانش علوم انسانی و مباحث نظری استفاده می‌شود همان معنای نوع است و در علوم تجربی و زیست‌شناسی معنای رخ، شکل و رنگ کاربرد دارد؛ لذا وقتی این واژه با پسوند شناسی

استعمال می‌شود به معنای شناخت انواع هر چیزی به کار می‌رود. گونه در اصطلاح دانشمندان علوم قرآن و تفسیر، به معنی دسته‌بندی روایات تفسیری براساس تعیین نسبت آن با آیه است. از این‌رو متخصصین این حوزه به این دسته بندی در آثار خود گونه شناسی اطلاق کرده‌اند. (قمرزاده، ۱۳۹۶ش: ۲۴) چراکه هر کدام از این روایات ماموریتی در ارتباط با آیه دارند لذا هر گونه‌ای متمایز از گونه دیگر است، به عبارتی گونه نسبت خاص روایت با آیه است. (قمرزاده، ۱۳۹۸ش: ۷۵)

در حالی که مقالاتی وجود دارند که علاوه بر معنای گونه (نسبت خاص روایت با آیه) معنای کلان را نیز برای گونه به کار برده‌اند (نسبت روایت با کل قرآن) که سبب تشتت در آرای نویسندگان شده است.

۳- انعکاس مفهوم استعمالی کارکرد در آثار معاصر

با توجه به مطالعات گسترده‌ای که در کتب و مقالات متعدد صورت گرفته، این نتیجه حاصل شد که کارکرد در آثار اندیشمندان معاصر به معانی گوناگون به کار رفته است، که در ذیل به آنها اشاره می‌شود.

۳-۱- جایگاه و نقش

از جمله معانی مورد استعمال کارکرد در آثار معاصر، مفهوم جایگاه و نقش است. که در آثاری مانند داوود معماری و جلال مصطفایی اجلالیه (۱۳۹۶: ۱۰۵-۱۲۶) در مقاله «جایگاه و نقش روایات در تفسیر اطیب البیان» بیان می‌کنند: روایات در تفسیر اطیب البیان دارای کارکردهای گوناگون هستند. مانند: بهره‌گیری در تفسیر عمومی آیه، بیان مصادیق و مبهمات آیه، تبیین مجملات آیات الاحکام، شرح وقایع تاریخی زمان پیامبر ﷺ، بیان فضائل و خواص سور، ذکر سبب نزول، مکی و مدنی بودن و.... هم‌چنین علی امیری (۱۳۹۲: چکیده) در پایان نامه «نقش و جایگاه اخبار صحابه و تابعان در تفسیر التبیان شیخ طوسی» بیان می‌کند: پس از استخراج اخبار تفسیری صحابه و تابعان روشن شد که عمده‌ترین کارکرد این اخبار در تفسیر عبارت است از: بیان مصادیق آیات، تبیین مفهوم آیات، فضای نزول، و.... و یا محسن نورایی و محمدحسین صالحی شهربابکی (۱۳۹۵: ۲۱۰-۲۳۱) در مقاله «بررسی نقاط مشترک میزان با تسنیم در بهره‌جویی از احادیث» عنوان می‌کنند: روایات در تفاسیر در یک عرصه محدود نبوده و عرصه‌های مختلف و کارکردهای گوناگون دارد. برخی از مهم‌ترین عرصه‌های کارکرد روایات تفسیری عبارتند از: جری و تطبیق، تأویل آیه، و.... در برخی آثار کارکرد به معنای عام آن در مفهوم جایگاه و نقش به کار

رفته‌است. مانند اثر محمد کاظمی (۱۳۸۹: چکیده) که در پایان نامه «سبک‌شناسی تفسیر تبیان در تعامل با روایات تفسیری» بیان می‌کند: مهم‌ترین کارکردهای روایات تفسیری در تبیان مشتمل بر چهار بخش عمده است: الف) تفسیری، در ۱۰ قسم: تبیین مفاد آیات، تأیید معنای ظاهری آیه، تأیید و یا تقویت اقوال، نقد اقوال با روایت، تأیید روایت با روایت، نقد روایت با روایت و... در ضمن، شیخ طوسی تأویل را به معنای تفسیر و روایات تأویلی را نیز تفسیری می‌داند. ب) مباحث کلامی، در دو قسم: اثبات اصول و فروع اعتقادات شیعه و پاسخ به شبهات مخالفان و نقد و بررسی اقوال آنان. ج) علوم قرآنی، در چهار قسم: اسباب نزول، نسخ، مکی و مدنی و قرائت. البته در مباحث قرائت به این نتیجه رسیدیم که شیخ طوسی روایات قرائت را به نحوی در تفسیر آیات به کار برده و کارکرد تفسیری برای بسیاری از آنها قائل است و شاید خواسته تا راهی جدید در ارزیابی روایات قرائت معرفی نماید. د) کارکردهای روایات در تبیین معنای واژگان و اعراب آیات. همان‌طور که دیده شد کارکرد به معنای خرد و کلان در مفهوم نقش و جایگاه در آثار متعددی به کار رفته است.

۳-۲- معیار

در مقاله مهدی رستم نژاد کارکرد روایات تفسیری به معنای معیار برای شناخت اشتباهات روایات اهل سنت به کار رفته‌است. ایشان در مقاله «کارکردهای تطبیق در احادیث تفسیری» بیان می‌کند: بیانات تفسیری اهل بیت ناظر به بیانات تفسیری راویان اهل سنت است؛ به گونه‌ای که ضمن تصحیح اشتباهات آنان، مفاهیم صحیح را ارائه می‌دهد. (رستم نژاد، ۱۳۹۱، ۱۰۵ تا ۱۲۸).

همان‌طور که بیان شد کارکرد در این مقاله به معنای معیاری برای تصحیح اشتباهات روایات ضعیف‌السند به کار می‌رود.

۳-۳- روش

در آثاری کارکرد به معنای روش به کار رفته که با عنوان روش‌های روایات تفسیری بیان شده است. مانند مقاله زینب السادات حسینی و زهرا اکبری (۱۳۹۶: ۱۳-۴۳) با عنوان «روش شناسی تفسیر امام جواد علیه السلام» که بیان می‌کنند: از کارکردهای روایات تفسیری، بیان مفاد آیات است که با توضیحات بیش‌تر به تفسیر هر چی بهتر آیه کمک می‌کند. و یا اکبر ایرانی (۱۳۷۱: ۶۳) در کتاب «روش شیخ طوسی در تفسیر تبیان» روایات تفسیری را به لحاظ نقشی که در فهم آیات دارند، در چند دسته قرار می‌دهد: لغت، قرائت، معنا (تفسیر)، اعراب، اسباب النزول و نظم، نسخ و منسوخ،

مکی و مدنی. پس در این آثار روش به معنای خرد کارکرد به کار رفته‌است. و برخی دیگر از اندیشمندان روش را به مفهوم کلان کارکرد به کار برده‌اند؛ مانند: زهرا فلسفین (چکیده) در پایان نامه «بررسی تحلیلی روایات تفسیری امام رضا (علیه السلام)» بیان می‌کند: در روایات تفسیری ایشان، روش‌های مختلفی مانند: استفاده از روش تفسیری قرآن به قرآن، روش عقلی - اجتهادی و تنوع مضامین لغوی، فقهی، کلامی، فلسفی یافت می‌شود. هم چنین عذرا میثاقتی (۱۳۸۸: چکیده) در پایان نامه «روش‌شناسی روایات تفسیری امام سجاد (علیه السلام)» بیان می‌کند: آن حضرت در تفسیر آیات، علاوه بر بیان معنای ظاهری، اهتمام خود را به ارائه معنای باطنی کلام خدا و تطبیق آیات بر مصادیق ظاهر و باطن معطوف کرده‌است. حضرت به مباحث علوم قرآن نیز توجه فرموده و هم-چنین بخش اعظمی از روایت‌های ایشان به صراحت یا تلویح به آیاتی از قرآن استناد کرده‌است. علاوه بر این در مواردی، اشاره‌های امام (علیه السلام) به آیات، حین انجام کارهای مختلف موجب شده‌است که سیره عملی آن حضرت مبین آیات باشد. امام زین العابدین (علیه السلام) در استخراج معانی آیات، به قرآن، سنت، قواعد ادبی و قصص و تاریخ استناد کرده‌است که البته استناد به سنت نسبت به سایر موارد چشم‌گیرتر است. ایشان به عنوان امام معصوم (علیه السلام)، در تفسیر قرآن از منابع خاص امامت نظیر میراث مکتوب پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و الهام بهره برده‌است که این منابع، روش ایشان را با روش دیگر مفسران متمایز می‌سازد. و یا فاطمه جعفری (۱۳۹۰: چکیده) در پایان نامه «بررسی روایات و روش تفسیری امام زمان (عج)» بیان می‌کند: حضرت در تفسیر آیات علاوه بر بیان معنای ظاهری به بیان معنای باطنی و تطبیق آیات بر مصادیق توجه و اهتمام دارند، نیز بخشی از روایات ایشان به صراحت یا تلویح مستند به آیاتی از قرآن است. قابل برداشت بودن مبانی کلامی و قرآن‌شناختی نیز از دیگر ویژگی‌های روایات این امام به حساب می‌آید، امام در استخراج معنای آیات به قرآن، سنت، عقل و هم‌چنین اصول و قواعد جاری در علوم مختلف استناد کرده‌اند.

همان‌طور که مشاهده شد در این آثار معنای روش برای بیان کارکرد کلان استفاده شده‌است.

۴- انعکاس مفهوم استعمالی گونه در آثار معاصر

دانشمندان و متخصصان علوم قرآنی در آثار خود گونه‌های روایات تفسیری را مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند، که معانی مختلفی از گونه برداشت شده‌است. که به بیان معانی مختلف گونه در آثار اندیشمندان پرداخته می‌شود:

۴-۱- گونه مساوی با کارکرد خرد

برخی از اندیشمندان در آثار خود گونه را به معنای کارکرد خرد گرفته‌اند؛ مانند مقاله محمدتقی دیاری بیدگلی (۱۳۹۰: ۳۴-۸۶) با عنوان «نقش و کارکرد روایات تفسیری معصومان با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبائی» که بیان می‌کند: مقصود ما از روایات تفسیری، همگی گونه‌ها و اقسام روایاتی است که در مجموعه‌های روایی و تفاسیر نقلی فریقین در ذیل آیات قرآنی ثبت و ضبط شده‌اند. گرچه بخشی از آن‌ها را به مفهوم دقیق کلمه نمی‌توان در زمره‌ی تفسیر به شمار آورد. مسلماً کارکردهای روایات موجود در ذیل آیات قرآنی یکنواخت نیستند، برخی جنبه‌ی شناختی دارند، برخی به تبیین احکام می‌پردازند و... گونه‌ها و کارکردهای روایات تفسیری شامل: فضایل قرآن، اختلاف قرائت، بیان مفاهیم، جری و تطبیق و... و یا مقاله محمدصادق حیدری و سید علی اکبر ربیع نتاج (۱۳۹۴: ۱-۲۶) با عنوان «بررسی کارکرد روایات تفسیری در متشابه القرآن ابن شهر آشوب مازندرانی» که بیان می‌کند: گونه‌ها و کارکردهای روایات تفسیری مفسر از دو منظر مورد تحلیل قرار می‌گیرد، ۱- روایاتی که نظر به تفسیر آیه یا آیاتی خاص از قرآن دارد. ۲- روایاتی که در پرتو آن، جهتی از جهات معنایی آیه روشن می‌گردد بدون آنکه حدیث به طور خاص ناظر به آن آیه باشد. همین طور مقاله مهدی مهریزی (۱۳۹۸: ۳-۳۶) با عنوان «روایات تفسیری، گونه شناسی و حجیت» که بیان می‌کند: روایات به گونه‌هایی قابل تقسیم‌اند، گونه‌هایی که نشان از کارکردهای متفاوت این روایات دارند. می‌توان این کارکردها را به این شکل گونه شناسی کرد: ترسیم فضای نزول، ایضاح لفظی و مفهومی، بیان مصداق،... و مقاله‌ی سیده زینب وحدتی شبیری (۱۳۹۲: مقاله ۱۵) با عنوان «تحلیل گونه‌شناسی روایات تفسیری معصومین» بیان می‌کند: روایات به لحاظ دارا بودن کارکردهای متفاوت به گونه‌هایی قابل تقسیم‌اند. انواع تقسیم‌بندی گونه‌های روایات تفسیری عبارت است از: ترسیم فضای نزول، ایضاح لفظی،... هم‌چنین سید محسن موسوی و میثم خلیلی (۱۳۹۵: ۹۳-۱۱۴) در مقاله گونه‌شناسی روایات تفسیری در فضیلت امام حسین علیه السلام بیان می‌کنند: روایات به لحاظ کارکردهای متفاوت به گونه‌هایی قابل تقسیم‌اند: سبب نزول، جری و تطبیق، تفسیر قرآن به قرآن و... و در آخر عبدالهادی مسعودی (۱۳۹۶: ۲۵) در کتاب «تفسیر روایی جامع» بیان می‌کند: روایات تفسیری به گونه‌های متعددی با آیات قرآن ارتباط دارند و دارای کارکردهای متعددیند. این روایات به سه گونه تقسیم می‌شوند؛ گاه ناظر به ظاهر آیه هستند و آن را به گونه‌ای صریح تفسیر می‌کنند، گاه ناظر به باطن آن هستند و آن را تأویل می‌کنند، و گاه با اشاره به مضمون آیه و گونه غیر مستقیم به درک آیه یاری می‌رسانند.

در مقاله ابراهیم نصرالله پور (۱۳۹۶: ۱۱۷-۱۳۴) با عنوان «نقد و معرفی، میزان و روایات تفسیری» بیان می‌کند: گونه‌های روایات تفسیری در میزان، شامل تمام احادیثی است که در تبیین معانی قرآن واقع می‌شود. مهم‌ترین گونه‌ها در میزان عبارت است از: تفسیر واژگانی، بهره‌گیری از قواعد عربی، و... و یا مقاله محمدعلی رضایی اصفهانی (۱۳۸۸: ۱۵-۸۷) با عنوان «گونه‌شناسی آیات مهدویت بر اساس روایات تفسیری» بیان می‌کند: در مبحث قواعد و روش‌های فهم قرآن تقسیم‌های مختلفی صورت گرفته که می‌توان بر اساس آن روایات تفسیری را تقسیم‌بندی کرد. مانند بیان مصادیق آیه، تأویل و بطن آیه. هم‌چنین مقاله علی احمد ناصح و فریده بهرامی (۱۳۹۵: ۱۹۲-۲۱۴) با عنوان «گونه‌شناسی روایات تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام) در سوره لقمان» اشاره می‌کنند: گونه‌شناسی عنوانی است که شیوه و نوع رابطه روایت با آیه را بیان می‌کند. گونه‌های روایات تفسیری عبارتند از: ایضاح مفهومی، جری و تطبیق و... این گونه است در مقاله مهدی رستم نژاد (۱۳۸۸: ۱۶-۳۵) با عنوان «گونه‌شناسی روایات تفسیری» که بیان می‌شود: شناخت نظم یافته انواع روایات تفسیری به بهره‌مندی آسان‌تر از این روایات خواهد انجامید، که انواع گونه‌ها عبارت است از: تفسیر واژگانی، بهره‌گیری از تمثیل، بهره‌گیری از قواعد عربی، بهره‌گیری از قرآن به قرآن، بهره‌گیری از ساختار چند معنایی قرآن. و یا در مقاله سهیلا جلالی کندری، فریده امینی (۱۳۹۳: ۲۳۹-۲۶۰) با عنوان «گونه‌شناسی روایات امام حسن (علیهم‌السلام) در تفسیر قرآن کریم» بیان می‌کنند: مهم‌ترین شاخص‌های تفسیری از منظر ایشان به گونه‌شناسی روایات در تفسیر تعبیر می‌شود، عبارت است از: بیان علوم قرآن (من جمله سبب نزول)، بیان فضائل سوره. هم‌چنین زهره اخوان مقدم (۱۳۹۴: ۲۱۵) در کتاب «از دریا به آسمان» اصول تفسیر قرآن کریم برگرفته از روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) بیان می‌کند: روایات تفسیری را به گونه‌های زیر می‌توان تقسیم کرد: روایات تبیین واژگان، روایات سبب نزول، روایات بیان مصادیق آیات و...

حسین علوی مهر (۱۳۸۱: ۱۰۵) در کتاب «آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران» بیان می‌کند: عکرمه در تفسیر، از گونه‌ها و انواع مختلف روایات بهره برده است که به چند نمونه از آنها اشاره می‌شود: مفهوم شناسی واژگان، بیان مصادیق، بیان ناسخ و منسوخ، تفسیر سبب نزول آیات. همین‌طور فاطمه ملکی طجر (چکیده) در پایان نامه «گونه‌شناسی روایات تفسیری پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در نورالثقلین و الدرالمثور» بیان می‌کند: منظور از گونه‌شناسی تقسیم روایت تفسیری از جهت تبیین و توضیح واژه، جمله، شرایط تبیین فضای نزول، بیان مصداق و... است. و یا طاهره جوکار (چکیده) در پایان نامه «گزینش، گونه‌شناسی و تحلیل روایات تفسیری آیات ۱۰۸ تا ۱۴۱ سوره

بقره» بیان می‌کند: آنچه که ائمه علیهم‌السلام در مورد آیات قرآن فرموده‌اند معرفت‌های متفاوتی را به ما می‌دهد به این صورت که بعضی از آنها مصداق بخشی از آیه را بیان کرده‌اند و یا این که ائمه علیهم‌السلام به شرح بیش‌تر آیه پرداخته‌اند که در فهم بهتر آن کمک کرده‌است گونه‌های دیگر از جمله بیان علت حکم، بیان نتیجه، بیان فضیلت آیه، دلالت بطنی و موارد دیگر در روایات به کار رفته‌است. در این بین بعضی از گونه‌ها از جمله دلالت تطبیقی بیش‌تر مورد توجه ائمه علیهم‌السلام بوده‌اند و گونه‌هایی مانند دلالت بطنی را به ندرت استفاده کرده‌اند. هم‌چنین حسن ساده تبریان (چکیده) در پایان نامه «روش شناسی روایات تفسیری حضرت زهرا علیها‌السلام» بیان می‌کند: حضرت زهرا علیها‌السلام در استخراج معانی قرآن از انواع گونه‌های تفسیری مانند: جری و تطبیق، استناد به قرآن، تفسیر بر اساس دلالت التزامی، ایضاح مفهومی، بیان اسباب‌النزول و... استفاده کرده‌اند. مرضیه محبی (چکیده) نیز در پایان نامه «شاخص‌های گونه‌های روایات تفسیری از نگاه اهل بیت علیهم‌السلام» بیان می‌کند: اهل بیت علیهم‌السلام در جهت تفسیر و فهم آیات قرآن از چهار گونه مختلف روایات نام برده‌اند، که عبارتند از: تفسیر ظاهر، تفسیر باطن، تأویل و جری و تطبیق.

آمنه غفاری (چکیده) در پایان نامه «گونه‌شناسی و آموزه‌های هدایتی روایات تفسیری سوره فرقان» بیان می‌کند: در این تحقیق به این نتیجه رسیده‌ایم که با توجه به نقشی که روایات معصومین علیهم‌السلام در فهم و تفسیر قرآن می‌توانند، ایفا نمایند اکثر روایات وارده در ذیل این سوره بیش‌تر از نوع روایات ایضاح مفهومی سپس ایضاح لفظی و بعد بیان لایه‌های معنایی می‌باشد. و یا فاطمه غلامشاهیان (۱۳۹۲: چکیده) در پایان نامه «بازیابی، گونه‌شناسی و اعتبارسنجی روایات تفسیری ابن‌المهیار» بیان می‌کند: محمد بن‌عباس بن‌علی بن‌مروان بن‌المهیار (متوفای قرن چهارم) از جمله محدثان معاصر کلینی؛ گونه‌شناسی روایات تفسیری ایشان که عبارتند از: روایات سوره، آیه شناخت، معنا شناخت، تفسیری - تبیینی، تأویلی، جری و تطبیق، و مرتبط در بخش دیگری مورد توجه قرار گرفته است. هم‌چنین کوثر سالمی (چکیده) در پایان نامه بررسی سندی و گونه‌شناسی روایات تفسیری سوره فاطر و تحلیل آموزه‌های تربیتی آن» بیان می‌کند: از میان انواع گونه‌های روایات تفسیری بیش‌ترین فراوانی به ترتیب به: ایضاح مفهومی، بیان مصداق، اخلاقی، استناد به قرآن، ایضاح لفظی و فضیلت سور و آیات مشترک و ترسیم فضای نزول؛ مورد بررسی و شناسایی قرار گرفتند. و یا ندا روح‌الامین (۱۳۹۲: چکیده) در پایان نامه «گزینش، گونه‌شناسی و تحلیل روایات تفسیری آیات ۲۶۱ تا ۲۸۶ سوره بقره» بیان می‌کند: روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام گونه‌های مختلف آیات را در بر دارد بدین صورت که برخی از آنها به شرح بیش‌تر آیه و بعضی

به بیان مصداق و یا بطن آیه پرداخته و یا در قالب دعا به فهم بهتر آیه کمک کرده‌اند. در این بین بعضی از گونه‌های روایی از جمله روایات مربوط به شرح و دلالت تطبیقی بیش‌تر در کتب روایی یافت می‌شود و گونه‌هایی مانند دلالت بطنی در بین آنها به ندرت دیده می‌شود. هم‌چنین میثم سوزی (۱۳۹۴: چکیده) در پایان‌نامه «بررسی تطبیقی روایات تفسیری شیعه و اهل سنت در داستان حضرت موسی علیه السلام با تأکید بر تفاسیر البرهان و الدرالمنثور» بیان می‌کند: روایات تفسیر البرهان در مجموع شامل نه گونه از گونه‌های کاربرد احادیث در تفسیر آیات می‌شوند؛ که بیش‌ترین حجم روایات تفسیری البرهان مربوط به بیان تأویل آیات داستان حضرت موسی علیه السلام می‌باشد. و روایات تفسیری الدرالمنثور در مجموع شامل هفت گونه از گونه‌های کاربرد احادیث در تفسیر آیات می‌شوند؛ که بیش‌ترین حجم روایات تفسیری الدرالمنثور مربوط به تبیین اجمال آیات داستان حضرت موسی علیه السلام می‌باشد. و یا علی صفری (۱۳۸۷: چکیده) در پایان‌نامه «بررسی روایات تفسیری سوره آل عمران در مهم‌ترین تفاسیر مآثور شیعه و اهل سنت» بیان می‌کند: روایات تفسیری از نظر رویکرد دارای انواع گوناگونی می‌باشند. دسته‌ای از این روایات دارای رویکرد نقلی، دسته‌ای دیگر دارای رویکرد تفسیری و دسته‌ای دیگر دارای رویکرد تأویلی می‌باشند. هر یک از این دسته روایات دارای انواع مختلفی به شرح ذیل می‌باشند: روایات با رویکرد نقلی شامل روایات لغوی و روایات فضای نزول و روایات اخبار غیبی می‌باشد. دسته‌ی دوم، روایات با رویکرد تفسیری می‌باشند که این دسته از روایات شامل روایات تبیینی و روایات تمثیلی است. دسته‌ی سوم روایات با رویکرد تأویلی می‌باشند که شامل روایات جری و تطبیق و روایات بیان معانی باطنی آیات است. اکثر روایات تفسیری در تفاسیر مآثور اهل سنت دارای رویکرد نقلی می‌باشند، در حالی‌که بیش‌تر روایات منقول در تفاسیر مآثور شیعه دارای رویکرد تفسیری و تأویلی می‌باشند. حسین خاکپور (۱۳۹۰: ۵۴-۷۰) در مقاله تبیین واژگان آیات قرآن توسط عترت در روایات تفسیری اهل سنت» بیان می‌کند: شیوه‌ها و گونه‌های متفاوت تبیین واژگان قرآن توسط معصومین علیهم السلام عبارت است از: بیان ظاهری، بیان مصداقی، بیان توصیفی، بیان توسیعی. همین‌طور حسین خاکپور و احمد عابدی (۱۳۹۰: ۲۱-۴۰) در پایان‌نامه «گونه‌ها و روش‌های تفسیر امام علی علیه السلام در روایات تفسیری اهل سنت» بیان می‌کنند: با بررسی روایات تفسیری امام علی علیه السلام به مواردی برخورد می‌کنیم که در آن امام با استفاده از مبانی علوم قرآنی، تاریخ، جری و تطبیق، و مانند آن‌ها به تفسیر قرآن دست‌یازیده است، که این‌ها گونه‌های دیگری از تفسیر است. در جایی دیگر حسین خاکپور (۱۳۹۰: ۹۱-۱۰۵) در مقاله «گونه‌شناسی کاربرد روایات اهل بیت علیهم السلام در تفسیر روح المعانی آلوسی» بیان می‌کند: استفاده از روایات اهل بیت علیهم السلام در تفسیر روح المعانی به

گونه‌های مختلفی نمود یافته است و آلوسی در مواضع گوناگون و به اشکال مختلف از این روایات بهره برده است. مانند: بهره‌وری ترجیحی (ترجیح روایت بر سایر اقوال)، بهره‌وری تأییدی (تأیید روایت با کلام رسول، صحابه، تابعان، و یا با قلم خود به تأیید روایت پرداخته است). همچنین شهلا غلامی گندآبادی (۱۳۹۵: چکیده) در پایان نامه «گونه‌شناسی روایات تفسیری پیامبر ﷺ با تکیه بر تفاسیر روایی اهل سنت» بیان می‌کند: در این پایان‌نامه برای شناسایی گونه‌های روایات تفسیری پیامبر اکرم ﷺ تنها به تفاسیر اهل سنت مراجعه می‌کنیم. ابتدا روایات تفسیری پیامبر اکرم ﷺ ذیل آیات قرآن کریم را، استخراج کرده و سپس تحت عناوین خاصی دسته‌بندی می‌شود. از جمله این دسته‌بندی‌ها: بیان فضیلت قرائت سوره‌ها، بیان آیات الاحکام، بیان سبب نزول آیات و... است.

دید شده که تمام آثار ذکر شده گونه‌های روایات تفسیری را مساوی با کارکرد به معنای خرد لحاظ کرده‌اند، که این کاربرد با توجه به تعریف گونه صحیح و به‌جا می‌باشد.

۴-۲- گونه مساوی با کارکرد خرد و کلان

البته در بعضی از مقالات گونه را به دو معنای خرد که نسبت خاص روایت با آیه است؛ و کلان که سخن گفتن روایت درباره قرآن است، به کار برده‌اند؛ آثاری مانند پایان‌نامه عالیه اخلاقی (۱۳۹۲: چکیده) با موضوع «نقش روایات در تفسیر قرآن» که بیان می‌کند: در این تحقیق گونه‌های روایات تفسیری در دو بخش بررسی شده است. در بخش اول گونه‌های روایات تفسیری به اعتبار روش مورد بررسی واقع شده و از این جهت روایات تفسیری به سه قسم تقسیم شده است؛ تفسیر قرآن با قرآن، تفسیر قرآن به سنت نبوی و تفسیر محتوایی یا تأویل‌گرایانه. در بخش دوم که مهم‌ترین قسمت این تحقیق به شمار می‌آید، به گونه‌های تفسیر روایی به اعتبار کاربرد در تفسیر پرداخته شده و مواردی چون تبیین و ایضاح معانی واژه‌ها، بیان مصداق، تأویل و بیان معنای باطنی، اشاره به سبب نزول، تعیین قرائت صحیح، رفع تشابه و ابهام، توضیح آیات الاحکام، رفع تعارض بدوی، شناخت ناسخ و منسوخ، تخصیص عام، تقیید مطلق و بهره‌وری از قواعد ادبی در تفسیر آیات با ذکر نمونه‌هایی واضح و روشن مورد بررسی قرار گرفته است. و یا مقاله علیرضا فخاری (۱۳۹۲: ۲۵-۴۲) با عنوان «روش شناسی تفسیری امام رضا (علیه السلام)» که بیان می‌کند: استنادهای قرآنی امام رضا (علیه السلام) گونه‌های مختلفی داشته است؛ برای توضیح و تفسیر آیات، تعیین مصداق آیات، مطابقت رفتار امام با قرآن، تفسیر عملی (کاربرد آیات) و تفسیر ارشادی می‌باشد. همچنین بیان سعیدی روشن (۱۳۷۹: ۱۰۵) در کتاب «علوم قرآنی» که عنوان می‌کند گونه‌های تفسیری به

چند دسته تقسیم می‌شود: تشبیه و تمثیل، تفسیر عقلی، تفسیر ولایی. هم‌چنین نظر محمد فاکر میدی (۱۳۹۳: ۲۴۰) در کتاب «مبانی تفسیر روایی» که عنوان می‌کند: روایات تفسیری ائمه معصومین علیهم‌السلام به گونه‌ها و گرایش‌های گوناگون قابل تقسیم هستند، که مهم‌ترین عامل تقسیم عبارت است از منهج، اتجاه و اسلوب. مناہج تفسیری در روایات شامل: تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر قرآن به اثر، تفسیر قرآن به علم لدنی، تفسیر قرآن به دلیل عقلی، تفسیر قرآن به لغت. اتجاهات تفسیری در روایات شامل: تفسیر قرآن به ظاهر آیات، تفسیر باطنی و الهامی قرآن، تفسیر تاریخی قرآن و تفسیر ادبی قرآنی. اسلوب تفسیر شامل: تفسیر موضوعی، تفسیر بر اساس ترتیب نزول و تنوع تفسیر روایی. همین‌طور بیانات علی راد (۱۳۹۴: ۱۶-۳۴) در مقاله «گونه‌شناسی احادیث تفسیری از نظریه تا تطبیق» که بیان می‌شود: موضوع روایات تفسیری از دو حالت خارج نیست: الف) روایت درباره قرآن سخن می‌گوید؛ ب) روایت از سوره یا آیه سخن می‌گوید. پس روایات تفسیری به دو کلان‌گونه‌شناختی و تبیینی تقسیم می‌شود. گونه‌های فرعی این دو مدل با یکدیگر متفاوت بوده، از این رو تداخل در گونه‌ها ممکن نیست. گونه‌های فرعی روایات تبیینی عبارت‌اند از: معنا شناسی، تفسیری، تأویلی، جری و تطبیق و استنطاقی. البته آقای راد به تعریف گونه نپرداخته‌اند بلکه ایشان غایت و هدف گونه را بیان کرده‌اند.

۴-۲-۱- جمع‌بندی

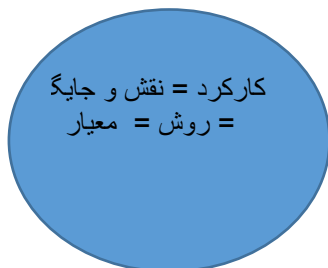
همان‌طور که دیده شد در نظر این محققان علوم قرآنی، گونه در دو معنای خرد و کلان کارکرد به کار رفته‌است، که با توجه به تعریف گونه که دسته‌بندی روایات تفسیری براساس تعیین نسبت آن با آیه است، نمی‌توان کاربرد معنای گونه در معنای کلان کارکرد را پذیرفت. چرا که معنایی که از گونه به ذهن متبادر می‌شود، نسبت روایت با آیه است نه نسبت روایت با قرآن. محمد فاکر میدی (۱۳۹۳: ۲۴۰) در کتاب «مبانی تفسیر روایی» عنوان می‌کند: روایات تفسیری ائمه معصومین علیهم‌السلام به گونه‌ها و گرایش‌های گوناگون قابل تقسیم هستند، که مهم‌ترین عامل تقسیم عبارت است از منهج، اتجاه و اسلوب. مناہج تفسیری در روایات شامل: تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر قرآن به اثر، تفسیر قرآن به علم لدنی، تفسیر قرآن به دلیل عقلی، تفسیر قرآن به لغت. اتجاهات تفسیری در روایات شامل: تفسیر قرآن به ظاهر آیات، تفسیر باطنی و الهامی قرآن، تفسیر تاریخی قرآن، تفسیر ادبی قرآنی. اسلوب تفسیر شامل: تفسیر موضوعی، تفسیر بر اساس ترتیب نزول. این جور تعریف از گونه سبب تشتت و بهم ریختگی ذهنی مخاطب در آنچه که در ذهن از تعریف گونه دارد و آنچه که در نوشتار می‌بیند، می‌شود و این آسیب سبب دوری و فاصله بین

مخاطب و مباحث می‌شود چراکه مخاطب نمی‌تواند مطالب را ذیل عنوان مربوطه قرار دهد، هم‌چنین دسترسی به مطالب سخت می‌شود و جایگاه هر مسئله روشن نخواهد بود. پس برای رفع این آسیب‌ها باید معنای اصطلاح کارکرد و گونه را به درستی شناخت و در جای خودش به کار برد.

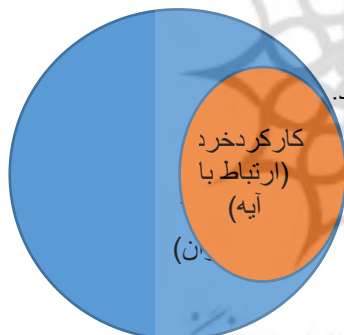
۵- ارزیابی

با مطالعه در مقالاتی که به بررسی کارکرد روایات تفسیری پرداخته‌اند؛ دانسته شد کارکرد در آثار مختلف به معنای نقش و جایگاه، معیار و روش به کار رفته‌است.

کارکرد = نقش و جایگاه = روش = معیار

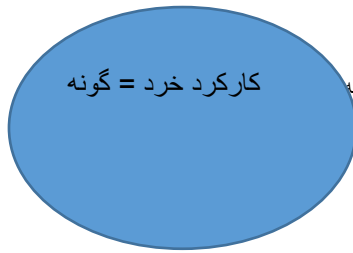
در بعضی آثار معنای خرد کارکرد و در بعضی معنای کلان آن مطرح نظر است. کارکرد در معنای خرد به بیان مصادیق آیات، تبیین فضای نزول، تبیین مفهوم آیات و... اشاره دارد. و در معنای عام به مفهوم رفع ابهام، تصحیح اشتباهات، قرآن شناختی، تعلیم راهیابی به بطون قرآن و... بکار رفته‌است.

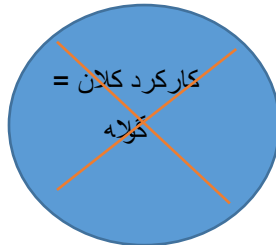
خرد: نوع ارتباط روایت با آیه را بیان می‌کند.

کارکرد کلان: نقش و ارتباط روایت را نسبت به کل بررسی می‌کند.

آثاری نیز گونه‌های روایات تفسیری را مورد بررسی قرار داده‌اند، که از نظر اکثر محققان علوم قرآنی بیان‌کننده مفهوم نسبت خاص روایت با آیه است. البته تعدادی از محققان در به کارگیری معنای گونه دچار التقاط شده و برای گونه دو مفهوم خرد و کلان در نظر گرفته‌اند، که با توجه به مطالب بیان شده در مورد تعریف کارکرد و گونه این نتیجه حاصل شد که گونه در معنای کارکرد خرد صحیح است.

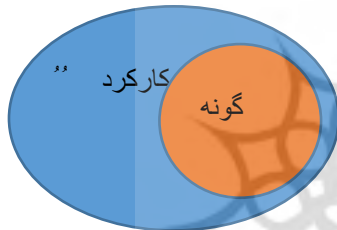
گونه = کارکرد خرد = بیان کننده نوع ارتباط روایت با آیه

ولی کاربرد گونه در معنای کلان کارکرد صحیح نمی‌باشد.

چرا که متبادر از معنای گونه نسبت خاص روایت با آیه است
نه نسبت روایت با قرآن.

در آثاری که معنای کلی کارکرد در کنار معنای گونه به کار رفته‌است، رابطه عموم و خصوص مطلق برقرار است.

کارکرد
خرد = گونه
کلان

در نتیجه تقسیم‌بندی روایات تفسیری بر اساس معنای صحیح اصطلاحات کارکرد و گونه، پیامدها و فواید زیر را دارد:

روشن شدن جایگاه هر مسأله در نظام دسته‌بندی

خارج شدن از تشتت حاصل از عدم به کارگیری درست اصطلاح

امکان جایدهی رده اصلی و زیر رده‌های نوظهور در نظام دسته‌بندی موجود

روان سازی دسترسی به مباحث و مطالب آن

طرح ریزی درس‌ها و پژوهش‌های قرآنی به سمت مطلوب.

طرح ریزی مباحث و نظرات نوپدید در حوزه‌های مرتبط با قرآن

۶- نتیجه‌گیری

روایت خبری است که از طریق نقل ناقلی از ناقل دیگر به شخص پیامبر ﷺ، یا ائمه معصومین علیهم‌السلام برسد و دارای مراتبی چون تواتر، مستفیض و خبر واحد باشد. و تفسیر، تلاش مفسر برای کشف مراد خدای متعال از آیات قرآن است. بنابراین روایات تفسیری، روایاتی است که بخشی از آیه در آن مذکور است یا خود آن آیه در روایت مذکور نیست؛ اما روایت به بیان مراد خدای متعال در آن آیه پرداخته و یا زمینه فهم آن را فراهم ساخته است.

در حوزه روایات تفسیری، مقصود از کارکرد، ایفای نوع نقشی است که روایت نسبت به آیه یا کل قرآن دارد، به عبارتی کارکرد ارتباط خرد و کلان روایات نسبت به قرآن است. با مطالعه در مقالاتی که به بررسی کارکرد روایات تفسیری پرداخته‌اند؛ دانسته شد کارکرد در آثار مختلف به معانی نقش و جایگاه، معیار، گونه و روش به کار رفته است. کارکرد در دو معنای خرد و کلان به کار می‌رود. کارکرد در معنای خرد به بیان مصادیق آیات، تبیین فضای نزول، تبیین مفهوم آیات و... اشاره دارد؛ و در معنای عام به مفهوم رفع ابهام، تصحیح اشتباهات، قرآن شناختی، تعلیم راهیابی به بطون قرآن و... بکار رفته است.

مقصود از گونه، نسبت خاص روایت با آیه است که آثاری نیز گونه‌های روایات تفسیری را مورد بررسی قرار داده‌اند، که از نظر اکثر محققان علوم قرآنی گونه در معنی کارکرد خرد می‌باشد. تعداد کمی از محققان برای گونه دو مفهوم خرد و کلان کارکرد را در نظر گرفته‌اند، که این کاربرد با توجه به تعریفی که از گونه ارائه شد نمی‌تواند صحیح و علمی باشد. پس گونه به معنای خرد کارکرد صحیح است که شایسته است محققان علوم قرآنی به این معنا توجه لازم را مبذول نمایند.

۷- منابع

بعد از قرآن کریم

- ابن فارس، احمد، (۱۳۸۳ق)، معجم مقاییس اللغة، قم، مکتبه الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت، چاپ سوم.
- ابوحیان، محمد بن یوسف، (۱۴۲۰ق)، البحر المحيط فی تفسیر، بیروت، دارالفکر.
- اخلاقی، عالیه، (۱۳۹۲)، نقش روایات در تفسیر قرآن، علی محمد میرجلیلی استاد مشاور: احمد زارع زردینی دانشگاه یزد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
- اخوان مقدم، زهره، (۱۳۹۴ش)، از دریا به آسمان (اصول تفسیر قرآن کریم برگرفته از روایات اهل بیت علیهم‌السلام)، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
- الاعلمی الحائری، محمدحسین، (۱۴۱۳ق)، دائرة المعارف الشیعه العامه، بیروت، الاعلمی.
- آلوسی، سید محمود، (۱۴۱۵ق)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- امیری، علی، (بی تا) پایان نامه «نقش و جایگاه اخبار صحابه و تابعان در تفسیر التبیان شیخ طوسی»، کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
- اوحدی، مرتضی؛ محمدجعفری، رسول، (۱۳۹۵ش)، مطالعات فهم حدیث، بهار و تابستان، سال دوم - شماره ۴.
- ایرانی قمی، اکبر، (۱۳۷۱ش) روش شیخ طوسی در تفسیر تبیان، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- باقری، کبری، (۱۳۹۶ش)، پایان نامه «نقش و جایگاه روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام در زادالمسیر»، کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
- جعفری، فاطمه، (۱۳۹۰ش)، پایان نامه «بررسی روایات و هر کدام از این روایات ماموریتی در ارتباط با آیه روش تفسیری امام زمان (عج)»، کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی تهران.
- جلالی کندری، سهیلا، امینی، فریده، (۱۳۹۳ش)، علوم قرآن و حدیث، مجله علمی پژوهشی حدیث پژوهی، بهار و تابستان - شماره ۱۱.
- جوکار، طاهره، (۱۳۹۲ش)، پایان نامه «گزینش، گونه‌شناسی و تحلیل روایات تفسیری آیات ۱۰۸ تا ۱۴۱ سوره بقره»، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- حسینی، زینب السادات؛ زهرا اکبری، (۱۳۹۶ش)، روش شناسی تفسیر امام جواد علیه‌السلام، دوفصلنامه تفسیرپژوهی، سال چهارم، بهار و تابستان، شماره ۷.

حیدری، محمدصادق؛ ربیع نتاج، سید علی اکبر، (۱۳۹۴ش)، مجله علمی-پژوهشی تحقیقات علوم قرآن و حدیث، پاییز، شماره ۷.

خاکپور، حسین، (۱۳۹۰ش)، علوم قرآن و حدیث: مجله علمی-ترویجی سفینه، زمستان - شماره ۳۳.

خاکپور، حسین، (۱۳۸۰ش)، گونه‌شناسی کاربرد روایات اهل بیت علیهم‌السلام در تفسیر روح المعانی آلوسی، مجله حسنا، بهار، شماره ۸.

دیاری بیدگلی، محمد تقی، (۱۳۹۰ش)، علوم قرآن و حدیث: مجله علمی پژوهشی حدیث پژوهی: بهار و تابستان - شماره ۵.

راد، علی؛ خطیبی، محمد، (۱۳۹۴ش)، علوم قرآن و حدیث، پژوهشنامه علمی-پژوهشی ثقلین، بهار، دوره دوم، شماره ۱.

راد، علی، (۱۳۹۳ش)، علوم قرآن و حدیث، تفسیر اهل بیت علیهم‌السلام، بهار و تابستان، سال دوم - شماره ۱.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۵ق)، مفردات الفاظ القرآن، دارالشامیه، بیروت.

رستم نژاد، مهدی، (۱۳۸۸ش)، علوم قرآن و حدیث، مجله حسنا، تابستان - شماره ۱.

رستم نژاد، مهدی، (۱۳۹۱ش)، کارکردهای تطبیق در احادیث تفسیر، فصل‌نامه علوم حدیث، دوره ۱۷، شماره ۶۴، مقاله ۶.

رضائی اصفهانی، محمد علی، (۱۳۸۲ش)، درسنامه روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن، قم، مرکز جهانی علوم اسلامی.

روح الامین، ندا، (ش)، پایان نامه «گزینش، گونه‌شناسی و تحلیل روایات تفسیری آیات ۲۶۱ تا ۲۸۶ سوره بقره»، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

ساده تبریان، حسن، (ش)، پایان نامه «روش‌شناسی روایات تفسیری حضرت زهرا علیها‌السلام»، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی مشهد.

سالمی، کوثر، (ش)، پایان نامه «بررسی سندی و گونه‌شناسی روایات تفسیری سوره فاطر و تحلیل آموزه‌های تربیتی آن»، دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.

سعیدی روشن، محمد باقر، (۱۳۷۹ش) علوم قرآن، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).

سعیدی روشن، محمد باقر، (۱۳۷۹ش)، علوم قرآنی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، دوم.

- ۳۰- سویزی، میثم، (۱۳۹۴ش)، پایان نامه «بررسی تطبیقی روایات تفسیری شیعه و اهل سنت در داستان حضرت موسی علیه السلام با تأکید بر تفاسیر البرهان و الدرالمثور»، کارشناسی ارشد، دانشکده علوم حدیث قم.
- صفری، علی، (۱۳۸۷ش)، پایان نامه «بررسی روایات تفسیری سوره آل عمران در مهم‌ترین تفاسیر متأثر شیعه و اهل سنت»، کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- طریحی، فخرالدین بن محمد، (۱۳۷۵ش)، مجمع البحرين، مکتبه المرتضویه، تهران.
- علوی مهر، حسین، (۱۳۸۴ش)، آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران، قم: مرکز جهانی علوم اسلامی.
- غفاری، آمنه، (ش)، پایان نامه «گونه‌شناسی و آموزه‌های هدایتی روایات تفسیری سوره فرقان»، کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
- غلامشاهیان، فاطمه، (ش)، پایان‌نامه «بازیابی، گونه‌شناسی و اعتبار سنجی روایات تفسیری ابن الماهیار»، دانشکده علوم حدیث.
- غلامی گندآبادی، شهلا، (۱۳۹۵ش)، پایان نامه «گونه‌شناسی روایات تفسیری پیامبر صلی الله علیه و آله با تکیه بر تفاسیر روایی اهل سنت»، دانشگاه رازی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- فاکر میدی، محمد، (۱۳۹۳ش) مبانی تفسیر روایی، تهران: پژوهش‌گاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- فخاری، علیرضا، (۱۳۹۲ش)، روش شناسی تفسیری امام رضا علیه السلام، مجله علمی ترویجی سراج منیر، تابستان، شماره ۱۱.
- فراهیدی، خلیل بن محمد، (۱۴۰۹ق)، کتاب العین، قم، مؤسسه دارالهیجره.
- فلسفین، زهرا، (ش)، پایان نامه «بررسی تحلیلی روایات تفسیری امام رضا علیه السلام»، دانشگاه کاشان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- قمرزاده، محسن، (۱۳۹۶ش)، «گونه‌شناسی روایات نورالثقلین، تحلیل کارکردها و پیامدها»، رساله دکتری، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده الهیات و فلسفه، گروه قرآن و حدیث.
- قمرزاده، محسن، (۱۳۹۸ش)، نشست‌های قرآنی مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، شماره ۲، انتشارات مرکز فقهی.
- کاظمی، محمد، (۱۳۸۹ش)، پایان نامه «سبک‌شناسی تفسیر تبیان در تعامل با روایات تفسیری»، دانشکده علوم حدیث.

- محبی، مرضیه، (ش)، پایان نامه «شاخص‌های گونه‌های روایات تفسیری از نگاه اهل بیت علیهم‌السلام»، دکتری تخصصی، جامعه المصطفی العالمیه.
- مصطفایی اجلالیه، جلال، معماری، داود، (۱۳۹۶ش)، علوم قرآن و حدیث، آموزه‌های حدیثی، پاییز و زمستان - شماره ۲.
- معین، محمد، (۱۳۸۲ش)، فرهنگ لغت معین، تهران: امیرکبیر.
- مقتدایی، زینب، (۱۳۹۱ش)، کارکرد گرایی در بستر جامعه شناسی، علوم سیاسی دانشگاه کرج، دوره ۸، تابستان، شماره ۸، ۳۲-۵۱.
- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۸۰ش)، تفسیر نمونه، ج ۱، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- ملکی طجر، فاطمه، (ش)، پایان نامه «گونه‌شناسی روایات تفسیری پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در نورالثقلین و الدرالمتنور»، کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء علیها‌السلام، دانشکده الهیات.
- مهریزی، مهدی، (۱۳۸۹ش)، روایات تفسیری شیعه، گونه‌شناسی و حجیت؛ مجله علمی- پژوهشی علوم حدیث، بهار، شماره ۵۵.
- موسوی خوئی، سیدابوالقاسم، (۱۳۹۴ش)، البیان فی تفسیر القرآن، قم، المطبعه العلمیه.
- موسوی، سید محسن، خلیلی، میثم، (۱۳۹۵ش)، علوم قرآن و حدیث، مجله علمی ترویجی حدیث حوزه، پاییز و زمستان - شماره ۱۳.
- میثاقی، عذرا، (۱۳۸۸ش)، پایان نامه «روش‌شناسی روایات تفسیری امام سجاد علیه‌السلام»، دانشگاه الزهراء علیها‌السلام، دانشکده الهیات.
- ناصح، علی احمد؛ فریده، بهرامی، (۱۳۹۵ش)، گونه‌شناسی روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام در سوره لقمان، مجله حسنا، تابستان و پاییز، شماره ۲۹ و ۳۰.
- نصرالله پور، ابراهیم، (۱۳۹۶ش)، علوم قرآن و حدیث، بینات (موسسه معارف اسلامی امام رضا علیه‌السلام)، بهار و تابستان - شماره ۹۳ و ۹۴.
- نورایی، محسن، صالحی شهربابکی، محمدحسین، (۱۳۹۵ش)، بررسی نقاط مشترک المیزان با تسنیم در بهره‌جویی از احادیث، دوفصلنامه تفسیرپژوهی، دوره ۳، شماره ۵.
- وحدتی شبیری، زینب السادات، (۱۳۹۲ش)، تحلیل گونه‌شناسی روایات تفسیری معصومین علیهم‌السلام، مجله حدیث و اندیشه، شماره ۲۹، بهار و تابستان، شماره ۱۵.
- یعقوب زاده، محمد مهدی، (۱۳۹۷ش)، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های قرآنی، سال ۲۳، شماره ۳.